

УДК 94(436:437.32):342.23/.24“1905”

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗАСАД НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ АВТОНОМІЇ У “ЗАКОНАХ ПРО НАЦІОНАЛЬНЕ ЗРІВНЯННЯ” У МОРАВІЇ 1905 р.

Уляна УСЬКА

Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра історії України та етнокомунікації

У статті зроблено спробу порівняльного аналізу суті поняття “національно-культурна автономія” авторства австрійських соціал-демократів, простежено фактори реалізації ідей соціал-демократів у “законах про національне зрівняння” в Моравії 1905 р., здійснена оцінка впливу “зрівняння” на стан міжнаціональної конфліктності та політичної інтегрованості чеської та німецької спільнот.

Ключові слова: “моравське зрівняння”, дуалістичний федералізм, Австро-Угорщина.

Упродовж останніх десятиліть увагу дослідників привертає вивчення процесу ідентифікації національних спільнот, а, зокрема, визначення факторів, які відповідають за формування прагнення нації до політичної інтегрованості в умовах мультинаціональних суспільств, або, навпаки, до самовизначення та власної державності. Система державного управління багатонаціональної Австро-Угорщини передбачала кілька моделей вирішення національних питань, які були побудовані на ідеї одночасної реалізації “національного зрівняння” та автономізації окремих провінцій. Саме поняття “національного зрівняння” за період “конституційної ери” (1861–1918) зазнало значних еволюційних змін, внаслідок чого на початку ХХ ст. воно інтегрувалося в концепцію модерної національної політики, яка передбачала запровадження національного принципу у політичну систему.

“Моравське зрівняння” стало предметом вивчення кількох поколінь науковців, які були схильні розглядати проблему в контексті політичного компромісу в умовах дуалістичного федералізму та міжпартійної боротьби на крайовому рівні¹, з позицій реформування управлінської системи для захисту прав національних меншин², на основі комплексного правового, політологічного, соціологічного, етнокомунікаційного, конфліктологічного підходів для узагальнення його історичних наслідків³. Проте для розуміння суті модерної національної політики Австро-Угорщини доцільно дослідити рівень застосування тогочасних прогресивних соціал-демократичних ідей у процесі реформування державного управління та залучення їх до функціонування модернізованої політичної системи.

Мета статті – визначити суть поняття “національно-культурна автономія” авторства австрійських соціал-демократів, простежити фактори реалізації ідей соціал-демократів у “законах про національне зрівняння” в Моравії 1905 р., оцінити вплив “зрівняння” на стан міжнаціональної конфліктності та політичної інтегрованості чеської та німецької спільнот.

Теоретиками національно-культурної автономії в умовах багатонаціональної імперії прийнято вважати видатних представників австрійської соціал-демократії Отто Бауера та Карла Реннера⁴. Обґрунтовуючи потребу перебудови імперії Габсбургів на державу національностей, О. Бауер вважав, що кожному громадянину Австро-Угорщини потрібно створити умови для реалізації своєї подвійної ідентичності – політичної, яка базується на правах та свободах австрійського громадянина, та національної, яка втілюється в системі громадського самоврядування для задоволення культурних потреб. На його думку, персональна автономія повинна реалізовуватися не через “конституювання нації, як територіальної корпорації, а як суто особистісного, персонального союзу”⁵, який залишався би відмежованим від публічного (державного) управління, передбачати створення національних кадастрів з правом виборців відкрито декларувати свою самоідентичність і у такий спосіб формувати відокремлені національні окружні представництва, керуватись демократичними засадами управління, принципом екстериторіальності, забезпечуючи свободу переміщення. Оскільки “стародавнє австрійське дуалістичне управління, – дивна суміш станових пережитків, бюрократичного централізму та ліберального “самоврядування”, – потерпіло повне банкрутство”⁶, то лише така національно-культурна автономія здатна забезпечити реальну свободу та рівність націй.

Консервативні погляди на суть національно-культурної автономії висловлював К. Реннер⁷, який у 1902 р. висунув ідею перетворення Австро-Угорщини на національно-федеративну державу. На його думку, інститут національної автономії повинен також діяти за персональним принципом, але залишатися інтегрованим у систему державного управління. Зокрема, йшлося про створення національних представництв (громадського, повітового, окружного), які формуються через впис виборців до т. зв. “національної матрикули”, тобто національного кадастру. Вони делегують органам державного управління – двомовним громадським, повітовим, окружним радам частину своїх повноважень, які стосуються спільного управління справами. Кількість делегованих від окремої нації представників до рад повинна бути пропорційною до кількості осіб, що вписалися до матрикули. Тому, на думку К. Реннера, політична боротьба між національними представниками на усіх владних рівнях перетвориться на недоречну, стане економічно не вигідною, внаслідок чого у процесі розв’язання поставлених завдань між ними швидко реалізується “унія” – порозуміння. Національні утворення в радах не матимуть права вето, все вирішуватиметься на основі консенсусу⁸.

Отже, національні представництва через посередництво територіальних рад повинні одержати можливість самостійного законотворення на основі конституції та законодавства, а також запровадження в дію нових законів через міністерство у справах національностей, що в підсумку вимагало б докорінно модифікувати систему дуалістичного федералізму в Австро-Угорщині. К. Реннер висунув дві фундаментальні умови функціонування національно-культурної автономії:

1) демократичність виборів, проведених за принципами загального, рівного, таємного та прямого голосування, оскільки "...без повного демократизму в конституції та управлінні нема в Австрії національного миру, економічного прогресу"⁹; 2) запровадження оподаткування на основі національних матрикул, внаслідок чого, окрім державного та крайового бюджетів, формувалися б також бюджети національних спільнот для фінансування їхніх культурних потреб.

Ідея про необхідність інтеграції інституту національно-культурної автономії до існуючої системи державного управління, яку обґрунтував К. Реннер, склала основу модерної національної політики Австро-Угорщини, що була вперше реалізована в 1905 р. в "законах про національне зрівняння" в Моравії¹⁰. До цих законів належали зміни, внесені до Крайового статуту та Крайового виборчого порядку, до законів про регулятори використання крайових мов у автономних органах влади та відкриття, утримання, інспекції публічних народних шкіл у Моравії від 27 листопада 1905 р. При цьому виникає питання: наскільки політико-правові механізми "моравського зрівняння" виявилися здатними реалізувати принципи національно-культурної автономії авторства австрійських соціал-демократів?

У сучасній теорії державного управління національно-культурну автономію розуміють як екстериторіальну форму самоврядування етнічних груп, розселених дисперсно, з метою забезпечення їхніх прав. Її організаційними формами є національні громади, ради, об'єднання, товариства, центри тощо. В австрійському законодавстві право самоврядування від 1862 р. і до кінця існування імперії визнавалося лише за територіальними громадами, які формувалися громадянами держави в межах відповідних населених пунктів. Правовий статус таких громад обмежувався питаннями прямої компетенції (вільним управлінням майном громади; безпекою мешканців та їхнього майна; утриманням доріг, вулиць, площ, водойм, а також забезпеченням транспортного руху, діяльності дорожньої поліції; діяльності харчової поліції, наглядом за ринковою торгівлею, дотриманням відповідності мір та ваг; діяльності поліції з охорони здоров'я; діяльності поліції з найманої праці та організацією посиленої служби; діяльністю поліції моралі; допомогою бідним та утриманням громадських благодійних закладів; діяльністю будівельної та пожежної поліції, дотриманням правил будівництва та виданням дозволів на будівництво; створенням народних шкіл, їх фінансуванням та інспектуванням; врегулюванням спорів між об'єднаннями мешканців; продажем рухомих речей) та делегованих повноважень (співучасті в реалізації виконавчої влади на місцях)¹¹. Отже, в австрійському законодавстві існував лише інститут територіальних громад, які користувалися певним автономним статусом. "Закони про національне зрівняння" в Моравії 1905 р. не запроваджували окремого інституту національних громад, що ставить під сумнів існування національно-культурної автономії у її сучасному розумінні. Проте в цих законах простежується наявність її кількох елементів: політико-правових механізмів регулювання мовного питання, формування у крайовому союмі національних курій з певним правовим статусом, реалізація принципу етнічності для створення національних кадастрів виборців.

“Національне зрівняння” в Моравії реалізувало новий механізм забезпечення рівноправності крайових мов на основі паритетного використання мов справочинства, комунікації у територіальних громадах та крайових органах влади. За територіальною громадою закріплювалося право самостійно обирати одну з крайових мов для ведення діловодства (чеську або німецьку). У двомовних громадах управа була зобов’язана комунікувати з національною меншиною, яка налічувала не менше 1/5 від кількості її мешканців, другою крайовою мовою. Члени громадських представницьких органів влади могли публічно послуговуватися своєю рідною мовою, виголошуючи доповіді, подаючи письмові звернення, проте внутрішнє та вихідне справочинство громадської управи (загальне управління, протоколювання, стенографування, оприлюднення рішень, тощо) велося лише однією мовою – мовою справочинства, яку визначила громада. Виняток склали комітети доріг, які могли зберігати двомовність у справочинстві та комунікації. Ці норми не поширювалися на мононаціональні територіальні громади, які повинні були послуговуватися лише однією мовою в усіх сферах своєї діяльності.

У справочинстві та комунікації Крайового сойму та Крайового віділу також передбачалась рівноправність обидвох мов. На випадок, коли мова звернення від особи відрізнялася від мови справочинства громади, до якої вона належала, то крайові урядовці були зобов’язані комунікувати мовою особи. Така ж норма поширювалася на звернення до намісництва та центральних виконавчих органів влади від моравських громад та мешканців міст, які функціонували на основі окремих статутів. Рівноправність крайових мов спровокувала зростання штату канцеляристів Крайового віділу, які на прохання громадської управи були уповноважені безкоштовно перекладати письмові звернення громадян¹². Зрештою, нова модель вирішення мовного питання повинна була забезпечити німецькій меншості краю право вільно користуватися рідною мовою в публічному житті та у такий спосіб назавжди законодавчо закріпити офіційну двомовність у Моравії.

“Національне зрівняння” в межах територіальної громади передбачало створення місцевих шкільних національних громад для утримання своїх народних шкіл. Така національна громада обирала місцеву шкільну раду, якій територіальна громада передавала свої повноваження у шкільних справах. Якщо територіальна громада утримувала утраквістичну школу, то відповідні класи за мовою викладання підпадали під юрисдикцію двох різних місцевих шкільних рад – чеської та німецької. В межах політичного повіту створювався національний шкільний повіт, до якого входили усі місцеві шкільні національні громади.

Очоловувала шкільний повіт повітова шкільна рада, до якої місцеві шкільні національні ради делегували своїх представників, внаслідок чого в її складі утворювалися дві секції – чеська та німецька, які опікувалися школами своєї національності в межах повіту. Перелік місцевих та повітових шкільних рад

затверджувала Крайова Шкільна Рада, яка очолювала вертикаль шкільних рад та здійснювала загальний нагляд за усіма навчально-виховними закладами у краї (у тому числі й церковними). Вона також утворювала дві національні секції, кожна з яких здійснювала: 1) нагляд за повітовими та місцевими шкільними радами, управління учительськими семінаріями та їхніми практикантськими школами; 2) вирішення справ, які торкалися сфери повноважень повітової шкільної ради стосовно публічних та приватних навчально-виховних закладів, призначення учителів відповідно до існуючих вимог; 3) нагляд за середніми школами, за усіма приватними та спеціальними навчальними закладами, які підпорядковувались міністерству віросповідань та освіти; 4) призначення директорів та учителів середніх шкіл, які утримувалися за рахунок громади, та підтвердження особливих прав громадам, корпораціям та приватним особам у сфері шкільництва; 5) апробацію навчальних засобів, підручників для середніх та професійних шкіл за мовою викладання.

Усі рішення Крайової Шкільної Ради ухвалювалися колегіально на спільних пленарних засіданнях за участю представників обидвох національних секцій з приводу усіх спірних питань, що торкалися чеських та німецьких шкіл, незалежно від їхнього освітнього ступеня та підпорядкування, рекомендацій щодо організації шкільництва, узгодження навчальних планів, апробації змін до закону про народні школи та розпоряджень Крайового виділу щодо діяльності шкільних повітів, підготовки річних звітів щодо загального стану шкільництва у краї для міністерства віросповідань та освіти та усіх інших питань, які залишились поза компетенцією окремої національної секції.

Загальне головування на пленарних засіданнях, а також на спільних секційних засіданнях, здійснював намісник або його заступник. Він скликав сесії за потребою, але не менше, ніж чотири рази на рік. Засідання вважалося відкритим за умови присутності більшості членів Крайової Шкільної Ради. Рішення приймалися абсолютною більшістю голосів від числа присутніх, після чого намісник передавав їх до міністерства віросповідань та освіти на затвердження. Зацікавлені особи у прийнятті певних рішень не допускалися до участі в нарадах та голосуванні. Усі рішення окремих національних секцій, що не потребували узгодження на спільних засіданнях, автоматично набували статусу рішення Крайової Шкільної Ради.

Місцеві та повітові шкільні ради використовували одну й ту ж мову, що й шкільна національна громада та шкільний повіт відповідно. Крайова Шкільна Рада залишилася двомовним органом, у той час, як кожна з її національних секцій – одномовною. На пленарних засіданнях Крайової Шкільної Ради забезпечувалася рівноправність використання обох крайових мов, а мову спілкування її члени обирали вільно, незалежно від мови доповідача за обговорюваною темою.

Проте склад Крайової Шкільної Ради, тобто кожної із секцій, формувався на основі поєднання національного принципу з управлінською доцільністю для реалізації інтересів держави. Так, до кожної із національних секцій своїх представників делегували: намісник, Крайовий виділ, м. Брюнн – по одній особі, національна курія Крайового сойму за поданням повітових шкільних рад – 3-х осіб; імператор призначав: за поданням міністра внутрішніх справ референта адміністративних та економічних справ, крайового шкільного інспектора, за поданням керівних органів церков одного представника з двох католицьких та одного євангелістського священиків, одного равина, а також одного з трьох представників від учительства (від народних та міських шкіл, реальних шкіл, гімназій). За виконання своїх функцій лише представники від учительства одержували доплату з державних коштів¹³. Отже, місцеві шкільні національні ради набули право самоврядування у сфері відкриття та утримання народних шкіл, у той час як нагляд за діяльністю цих шкіл здійснювала трирівнева вертикаль шкільних рад, яка була вмонтована в систему дуалістичного федералізму. Регулювання у такий спосіб міжнаціональних відносин у сфері шкільництва призвело до надмірного розростання чиновницького апарату, що поглиблювало управлінську та фінансову кризу.

За умов відсутності реформування системи оподаткування та зміни схеми розподілу бюджетних коштів на рівні територіяльних громад, повітів, крайової адміністрації, центральних органів влади, покриття витрат народних шкіл та шкільних рад виявилось проблематичним¹⁴. Територіальна громада передавала кошти шкільній громаді, яка фінансувала народні та міські школи, забезпечуючи їхні речові потреби, спорудження та утримання шкільної будівлі, саду та тренувального майданчика, виготовлення та утримання шкільного устаткування, закупівлю навчальних посібників, реалізацію закону про народне шкільництво, розпоряджень та приписів, оплату за опалення, освітлення та прибирання шкільних приміщень, утримання квартир для учителів, управління та відшкодування коштів, пов'язаних з виконанням функціональних обов'язків; а також покривала управлінські видатки місцевої шкільної ради. Якщо громада виявлялася фінансово неспроможною, то внаслідок слухань за участю повітової та місцевої шкільної рад Крайова Шкільна Рада могла ухвалити рішення про призначення допомоги, яка виплачувалася з крайового бюджету.

Винятково для забезпечення права національної меншини щодо навчання дітей рідною мовою в місцевостях, де не було народної публічної школи, передбачалося створення приватної школи. Якщо така приватна народна школа налічувала 30 і більше учнів, то Крайовий виділ через намісника міг призначати їй допомогу в розмірі однієї тисячі корон на кожних 30 учнів, яка виплачувалася в продовж календарного року за умови використання нею узгоджених навчальних планів, що діяли в публічних школах, позитивного відгуку від повітового шкільного інспектора про успіхи школярів, відповідності мови викладання до рідної мови школярів. Попри бажання батьків, першокласників зараховували до тієї школи,

мовою якої вільно володіла дитина, що по суті було передовим і демократичним нововведенням. За невиконання батьками вимоги про обов'язковість навчання або укривання дітей шкільного віку від обліку, передбачалося покарання у вигляді штрафу в розмірі 2–40 корон, або ув'язнення на 1–4 дні¹⁵. Такі норми передовсім були покликані безперешкодно забезпечити не лише культурні інтереси національної меншини в територіальних громадах, а й інтереси держави. Зрештою, для реалізації шкільних законів за основу було взято богемську модель національно та географічно відокремлених шкільних повітів, яку віддавна любіювали моравські німці¹⁶.

За задумом “національне зрівняння” мало на меті забезпечити німцям автономне управління в мононаціональних громадах, а політичне лідерство у Ландтазі – розділити з чехами на паритетній основі. Для цього у процес формування крайових представницьких органів влади вперше закладався національний принцип. Проте реформування виборчої системи на засадах національної рівності (тобто фіксованої пропорційної відповідності кількості виборців певної національності до кількості національних мандатів) та впровадження загального голосування докорінно змінило б розкладку національно-політичних сил у представницьких органах влади, що унеможливило б подальше панування т. зв. “історичних” націй над “неісторичними”. Тому на практиці модернізація національної політики Австро-Угорщини виглядала як збереження чинного “status quo”, оскільки у виборчій модус закладалася застаріла куріяльно-цензова схема. Вона поєднувалася з новою куріяльно-національною схемою із застосуванням прямого голосування в кожній курії, закріпленням фіксованої кількості національних мандатів та територіяльно відокремлених національних виборчих округів. Ці нововведення наочно можна простежити в таблиці 1 завдяки схематизації виборчих модусів на основі крайових виборчих порядків для Моравії 1861 р. та 1905 р.

Таблиця 1

Виборчий модус та розподіл мандатів у Моравському ландтазі згідно із законами 1861 р.¹⁷

Склад Моравського ландтагу	спосіб виборів, рівень майнового цензу	загальна кількість мандатів	
		100, з них:	
вірилісти (архієпископ Оломоуца та єпископ Брюнна)	призначаються за посадою	2	
I курія великої земельної власности	пряме голосування; від 250 крон податку з доходів за рік ¹⁸	30	
		I ¹⁹	II ²⁰
		5	25

II курія міських, промислових територій та торгово- промислових палат	пряме голосування; від 10 корон прямих податків за рік (для Брюнна – 20 корон) ²¹	31
	Брюнн, Оломоуц	6
III курія сільських громад	двоступеневе голосування ²²	31

Збереження цензово-куріяльної виборчої схеми реалізовувало традиційний принцип станового представництва, який гарантував представникам табулярної власності та великим корпоративним землевласникам значну кількість мандатів у представницьких органах влади. Збільшення цензового рівня для представників великої земельної власності зменшувало кількість виборців цієї курії, при цьому зберігалася колишня кількість мандатів. Це понижувало співвідношення одного мандату до кількості голосуючих, що закріплювало право земельних аристократів на рівні з національними спільнотами формувати крайову політику. Зменшення рівня сплати прямих податків у куріях міст, торгово-промислових палат та сільських громадах, запровадження курії загального голосування здійснювалося для розширення соціальної бази режиму, що передбачало залучення більшої кількості виборців до політичного життя, забезпечувало політичну участь громадян за національною ознакою. При цьому національний принцип у формуванні представницьких органів влади повинні були забезпечити: 1) створення територіально відокремлених національних виборчих округів; 2) визначення фіксованої кількості національних мандатів, 3) запровадження національних кадастрів виборців.

Таблиця 2

**Виборчий модус та розподіл мандатів у Моравському ландтазі
згідно із законами 1905 р.²³**

Склад Моравського ландтагу	спосіб виборів, рівень майнового цензу	кількість мандатів		
		загальн а	чеських	німецьких
		151, з них:	75	40
вірилісти (архієпископ Оломоуца та єпископ Брюнна)	призначаються за посадою	2	2	–

I курія великої земельної власности	пряме голосування; від 500 корон податку з доходів за рік ²⁴	30		–	–
		I 10	II 20		
II курія міських, промислових територій та торгово-промислових палат	пряме голосування; від 8 корон прямих податків за рік	40	20	20	
	Брюнн, Оломоуц	6	–	–	
III курія сільських громад	пряме голосування; від 8 корон прямих податків за рік	53	39 (37 чеських округів, з них 1-й та 14-й – двомандатні)	14 (14 німецьких одномандатних округів)	
IV курія загального голосування	пряме голосування; чоловіки, які досягли 24 річного віку	20	14 (14 чеських одномандатних округів)	6 (6 німецьких одномандатних округів)	

У 1905 р. загальна кількість соймових мандатів збільшилася на третину (від 100 до 151), при цьому фіксована кількість мандатів для чеського населення становила 75, а для німецького – 40. Насправді, конфігурація сойму залежала від 36 мандатів, які припадали на курію великих землевласників та представників торгово-промислових палат, які на виборах не розподілялись за національним принципом. Можна припустити, що левову частку цих мандатів здобували німці, тому національне співвідношення в соймі було майже рівнозначним, а це означало, що жодна з націй не одержала чисельної переваги, а тому згода між куріями досягалась на основі консенсусу. До початку сесії всі послы від великої земельної власности та торгово-промислових палат повинні були письмово задекларувати свою національну приналежність, інакше – вони позбавлялись права проводити депутатську діяльність або взагалі могли втратити мандат. Усі рішення приймалися абсолютною більшістю голосів від кількості присутніх на засіданні депутатів, при цьому жодна з трьох курій сойму (курія землевласників, чеська та німецька) не мала права вето. Національні курії формували дубльовані соймові комітети: фінансовий, загальних справ, шкільний, комунікацій, сільсько-

господарський, промисловий, кожен з яких нараховував щонайменше по 16 членів. Голів соймових комітетів призначав керівник відповідного комітету Крайового виділу.

Рішення з приводу національних справ вимагали 2/3 схвальних голосів від обов'язкової кількості присутніх на засіданні депутатів – 121 особи. До цього переліку належало: внесення змін до крайового статуту та крайового виборчого порядку, до закону про національний поділ шкільних органів, до закону про Крайову Культурну Раду, до закону про мову справочинства в автономних органах влади; питання про розпуск національних навчальних закладів, зміни мови викладання, зменшення їх фінансування; про об'єднання, або розмежування громад проти волі їхнього законного представництва. Внесення змін до виборчого порядку громад та виборчих порядків автономних управ міст Брюнн, Угорський Градіш, Ігляу, Кремс, Оломоуц і Цнаім вимагало згоду 93 депутатів, незалежно від кількості присутніх на засіданні послів²⁵.

Якщо у крайовому законодавчому органі Моравії зберігався майже рівнозначний паритет між представниками чеської та німецької національностей, то у виконавчій сфері – Крайовому виділі та у всіх його комітетах, а також делегованих представництвах до крайової адміністрації чехи здобули незначну чисельну перевагу, а це означало, що німецька меншість по суті втратила прямий вплив на управління краю. Відсутність формування політичної більшості та меншості (опозиції) в соймі, законодавче закріплення соймових утворень за національним принципом вважаються прикладом історичної моделі консолідаційної (консенсусної) демократії, яка в сучасних умовах забезпечує етнічним, релігійним та іншим групам населення реалізацію власних інтересів у мультинаціональних федеративних державах²⁶.

У політичну систему “моравське зрівняння” вперше запроваджувало принцип етнічності у формі створення національних кадастрів, що уповноважувало владу самостійно визначати національну приналежність виборців. У законі було розписано тимчасову процедуру, за якою укладали списки чеських та німецьких виборців II, III та IV курій на основі розпорядження намісника, яке скеровувалося до міських голів та повітових старост. Процедура розпочиналася після публікації відповідного оголошення в газетах або оприлюднення письмових оголошень у громадах. Ключовою особою у формуванні списку виборців виступав староста громади, який вносив дані про виборця у відповідний формуляр, а графу про національність заповнював на свій розсуд. Ці списки передавали до намісництва, де зводились в одне ціле, а потім скеровувались відповідним органам політичної влади для перевірки, після чого виборці могли скористатися правом оскарження та в 14-денний термін подати свої рекламації. У 8-денний термін комісія повинна була розглянути скаргу, прийняти рішення та повідомити про це відповідний орган влади. Після внесення змін у національні кадастри повітовим старостою та намісником, остаточні списки виборців поверталися до старост громад. Попри те, що процедура передбачала оскарження списків в органах державної влади,

бюрократична тяганина та обмежені терміни подання рекламацій завадили багатьом виборцям скористатись своїм правом, внаслідок чого суди були змушені працювати понаднормово.

Ситуація не покращилася, коли внесли зміни до процедури формування національних кадастрів, які передбачали залучення даних перепису населення 1910 р. за побутовою мовою. Під час вивчення статистичних матеріалів впадає у вічі розбіжність опублікованих статистичних даних щодо близько 0,6% чеського та німецького населення.

Таблиця 3

Дані перепису населення Моравії 1900 р. за побутовою мовою²⁷.

Побутова мова	Кількість осіб, які користувалися побутовою мовою	Процентне співвідношення (%)
чеська	1 868 971	71,7
німецька	719 435	27,6
інші	16 451	0,6

Таблиця 4

Дані перепису населення Моравії 1910 р. за побутовою мовою²⁸.

Побутова мова	Кількість осіб, які користувалися побутовою мовою	Процентне співвідношення (%)
чеська	1 868 874	71,3
німецька	719 400	27,4
інші	33 950	1,3

При цьому 5,9% юдеїв задекларували свою приналежність не до крайових мов, а до інших, що складає близько 0,9% загальної кількості населення. Цю категорію урядовці були змушені вносити до національних кадастрів на свій розсуд.

Таблиця 5

Кількість юдеїв за віровизнанням та побутовою мовою за даними переписів населення 1900 р. та 1910 р.²⁹

Рік перепису населення	Загальна кількість осіб ізраїльського віровизнання	Кількість осіб, які користувалися чеською мовою, як побутовою	Кількість осіб, які користувалися німецькою мовою, як побутовою
1900	44 255	— ³⁰	—
1910	41 174	6 828 (17%)	31 975 (78%)

Отже, національну приналежність було неможливо встановити для близько 1,9% населення Моравії, що складало 49 822 осіб; з них – близько 1/3 належала до кола виборців – 16 607 осіб.

З метою визначити вплив запровадження принципу етнічності на зміну національного складу людности, доцільно порівняти дані переписів населення 1900 р. та 1910 р. за побутовою мовою. Прикметно, що приріст чисельности представників чеської та німецької побутових мов виявився однаковим з точністю до сотих, що може свідчити: крайові чиновники та статисти реалізували певне політичне замовлення.

Таблиця 6

Кількість представників чеської та німецької побутових мов за даними переписів населення 1900 р. та 1910 р.³¹

Побутова мова	1900 ³²	1910	Приріст (%)
чеська	1 727 270	1 868 971	7,61
німецька	675 492	719 435	7,61

Отже, стан опублікованих статистичних матеріалів дозволяє припустити, що моравські урядовці могли скористатись недосконалістю даних перепису населення 1910 р. і в такий спосіб залучити адміністративний ресурс для формування національних кадастрів виборців, підтримуючи інтереси німецької меншини.

Оцінюючи вплив “національного зрівняння” на стан міжнаціональної конфліктности та політичної інтегрованости чеської та німецької спільнот, доцільно порівняти результати парламентських виборів 1907 р. та 1911 р. в Моравії за партійною ознакою, оскільки такі вибори проводили за принципом загального голосування, що може реальніше відображати волевиявлення людности.

Таблиця 7

Результати парламентських виборів 1907 р. та 1911 р. в Моравії за партійною ознакою³³.

Перелік партій	1907 р.		1911 р.	
	к-ть мандатів	к-ть голосів	к-ть мандатів	к-ть голосів
німецькі прогресисти	7	32 573	8	32 361
німецькі радикали	5	21 144	1	10 188
німецька народна партія	4	17 436	6	30 470
чеські соціал-демократи	11	83 007	5	97 709
чеська католицька національна партія	7	124 391	10	98 772

чеські аграрії	6	79 877	4	54 945
чеська прогресивна партія	5	45 357	6	39 184

Аналізуючи дані таблиці, помітно, що кількість парламентських мандатів та відданих голосів за дві національні радикальні сили в краї – чеських соціал-демократів, чеських аграріїв та німецьких радикалів – зменшилися. Водночас зросла підтримка населенням поміркованих політичних сил в обох національних таборах. Все це дає підстави стверджувати, що внаслідок запровадження “національного зрівняння” в Моравії зріс рівень політичної інтегрованості чеської та німецької спільнот, що пом’якшило міжнаціональний конфлікт. Зокрема, цьому посприяло закріплення фіксованої кількості національних мандатів та територіально відокремлених національних виборчих округів, що ліквідувало потребу політичної конкурентної боротьби між ворогуючими таборами в межах територіальних громад. Проте невідповідність кількості національних соймових мандатів до кількості виборців певної національної спільноти, а також нерівномірність виборчих округів за кількістю чеських та німецьких виборців виявилися мало впливовими факторами. Посилення політичної інтегрованості національних спільнот на основі запровадженого принципу етнічності остаточно завадило формуванню моравського регіоналізму, який також унеможлилювали світоглядна розрізненість населення регіональних центрів Брюнна, Оломоуца, Острави та відсутність університету в краї³⁴.

Модернізація національної політики Австро-Угорщини в умовах дуалістичного федералізму передбачала впровадження окремих ознак національно-культурної автономії авторства австрійських соціал-демократів. Тому на практиці вона виявилася не автономізацією, а, радше, децентралізацією на рівні повітів та громад у Моравії. Нова національна політика характеризувалася запровадженням принципу етнічності під час формування списків виборців, складу крайового сойму та його виконавчого органу, шкільних рад; забезпеченням права національних спільнот та індивідів вільно користуватися крайовими мовами в публічному житті; впровадженням у законодавство поняття відокремлених шкільних національних громад. Попри недосконалість запропонованих політико-правових механізмів, “моравське зрівняння” розширило можливості та створило підґрунтя спільнотам реалізовувати свої національні інтереси на основі політичної співпраці та взаємодії, що пом’якшило міжнаціональне протистояння в краї. Проте нова національна політика не могла в цілому вирішити національні питання в Австро-Угорщині, вона лише відтермінувала реалізацію прагнення народів до самовизначення.

REALIZATION OF PRINCIPLES OF NATIONAL CULTURAL AUTONOMY IN “LAWS ON NATIONAL EQUALIZATION” in MORAVIA in 1905

Ulyana USKA

Lviv Polytechnic National University,
Department of History of Ukraine and Ethno-Communication

The article contains comparative analysis of the concepts of “national and cultural autonomy” by Austrian social democrats, it covers the factors of realization of ideas of social democrats in “laws on national equalization” in Moravia in 1905, it also estimates the influence of “equalization” on the state of international conflict and political integrating of the Czech and German associations.

Keywords: “moravian equalization”, dualistic federalism, Austrian-Hungarian.

¹ *Glassl H.* Nationale Autonomie im Vielvölkerstaat: Der Mährische Ausgleich / Schriftenreihe der Sudetendeutschen Stiftung. München, 1967. – Heft 1. <http://www.mitteuropa.de/maehr-ausgl03.htm>

² *Pernthaler P.* Die Entstehung des völkerrechtlichen Menschenrechts- und Minderheitenschutzes im 19. und 20. Jahrhundert // Zur Entstehung des modernen Minderheitenschutzes in Europa. Handbuch der europäischen Volksgruppen. – Wien; New York: Springer, 2006. – Bd. 3. – S. 88–92.

³ Der Mährische Ausgleich von 1905. Möglichkeiten und Grenzen für einen nationalen Ausgleich in Mitteleuropa. Tagungsband / Lukáš Fasora (Hrsg.). – Brno: Matice moravská, 2006. – 390 s.

⁴ Проблемами національно-культурної автономії займались також Натан Бірнбаум, Ріхард Гаматц, Фрідріх Гертц, Ян Махар, Томаш Масарик, Аурель Онціул та інші.

⁵ *Бауэр О.* Национальный вопрос и социалдемократия / Пер. с нем. М. С. Панина. Предисловіе Х. Житловского. – СПб: Серпъ, 1909. – С. 368.

⁶ Там само. – С. 414.

⁷ Примітка. Його праці виходили під псевдонімом Рудольф Шпрінгер або Сіноптікус.

⁸ *Шпрінгер Р.* Национальная проблема: борьба национальностей в Австрии. Пер. с нем. М. Брагинского, А. Брумберга. – Москва: Красанд, 2010. – С. 212–287.

⁹ *Шпрінгер Р.* Национальная проблема... – С. 223.

¹⁰ Примітка. „Национальні зрівняння“ за моравським зразком відбулись у 1910 р. на Буковині, в 1912 р. – у Боснії та Герцеговині, в 1914 р. – у Галичині та окремо в місті Будвайц (Ческе Будейовіце) в Богемії.

¹¹ Gesetz vom 5. März 1862, wirksam für die Königreiche Böhmen, Dalmatien, Galizien und Lodomerien mit den Herzogthümern Auschwitz und Zator und dem Großherzogthume Krakau, für die Erzherzogthümer Oesterreich unter und ob der Enns, für die Herzogthümer Ober- und Nieder-Schlesien, Steiermark, Kärnthen und Krain, Salzburg und Bukowina, für die Markgrafschaft Mähren, für die gefürstete Grafschaft Tirol und das Land Vorarlberg, für die gefürstete Grafschaft Görz und Gradiska, für die Markgrafschaft Istrien und die Stadt Triest mit ihrem Gebiete, womit die grundsätzlichen Bestimmungen zur Regelung des Gemeindegewesens vorgezeichnet werden // Reichsgesetzblatt für das Kaisertum Österreich. – Jahrgang 1862. – Nr. 18. – S. 37.

¹² Gesetz vom 27. November 1905, wirksam für die Markgrafschaft Mähren und die mährischen Enklaven in Schlesien, betreffend die Regelung des Gebrauches beider Landäsprachen bei den autonomen Behörden // Landesgesetz- u. Verordnungsblatt für die Markgrafschaft Mähren mit welchem eine neue Wahlordnung erlassen wird. – Jahrgang 1906. – Stück I. – Nr. 3. – S. 41–43.

¹³ Gesetz vom 27. November 1905, wirksam für die Markgrafschaft Mähren und die mährischen Enklaven in Schlesien, zur Abänderung des Gesetzes, betreffend die Schulansicht vom 12. Jänner 1870, R. G. Bl. Nr. 3 (Gesetz über die nationale Trennung der Schulbehörden), und des Gesetzes vom 24.

Jänner 1870, R. G. Bl. Nr. 17, zur Regelung der Einrichtung, der Erhaltung und des Besuches der öffentlichen Volksschulen // Landesgesetz- u. Verordnungsblatt für die Markgrafschaft Mähren mit welchem eine neue Wahlordnung erlassen wird. – Jahrgang 1906. – Stück I. – Nr. 4. – S. 44–54.

¹⁴ Наступне десятиліття крайової політики було присвячене вирішенню фінансових проблем, внаслідок чого до крайового законодавства були внесені чисельні зміни щодо оподаткування населення та розподілу бюджетних коштів.

¹⁵ Gesetz vom 27. November 1905, wirksam für die Markgrafschaft Mähren und die mährischen Enklaven in Schlesien, zur Abänderung des Gesetzes, betreffend die Schulansicht vom 12. – Jänner 1870...

¹⁶ *Glassl H.* Nationale Autonomie im Vielvölkerstaat...

¹⁷ Landes-Ordnung und Landtags-Wahlordnung für die Markgrafschaft Mähren // Reichsgesetzblatt für das Kaisertum Österreich. – Jahrgang 1861. – Beilage II, m). – S. 249–264.

¹⁸ Жінки голосують через уповноважену особу.

¹⁹ Власники фідейкомісів та їхніх об'єднань.

²⁰ Власники крайових маєтностей – іменовані духовні достойники, члени капітули кафедрального собору, монастирі, духовні та світські заклади, громадські фонди, представники родини Габсбургів, духовних рицарських орденів, Терезіянської рицарської академії.

²¹ Без врахування рівня сплати податків автоматично голосують духовенство, особи з науковим ступенем, учителі, всі державні та крайові службовці, військові, що на даний час перебувають поза виконанням службових обов'язків.

²² Двоступеневе голосування існувало у виборчих муніципалітетах до австрійської Державної Ради у 1873–1907 рр. для курії сільських громад, а з 1896 р. – також для курії загального голосування; у виборчих муніципалітетах до крайових сеймів з 1861 р. для курії сільських громад. Такі вибори відбувались у два етапи: 1) правибори – коли правиборці (члени сільської громади чоловічої статі віком від 24 років, що сплачували податки) обирали виборців; 2) вибори – коли виборці у повітовому центрі обирали кандидатів.

²³ Gesetz vom 27. November 1905, wirksam für die Markgrafschaft Mähren und die mährischen Enklaven in Schlesien // Landesgesetz- u. Verordnungsblatt für die Markgrafschaft Mähren. – Jahrgang 1906. – Stück I. – Nr. 1. – S. 1–9.; Gesetz vom 27. November 1905, wirksam für die Markgrafschaft Mähren und die mährischen Enklaven in Schlesien // Landesgesetz- u. Verordnungsblatt für die Markgrafschaft Mähren mit welchem eine neue Wahlordnung erlassen wird. – Jahrgang 1906. – Stück I. – Nr. 2. – S. 10–41.

²⁴ Кількість об'єктів земельної власності в Моравії за рівнем сплати податків на суму 500 і більше крон становила для фізичних осіб – 254 291, для юридичних – 142 759 одиниць. Ці об'єкти відповідно належали 180 родинам земельної аристократії та 137 земельним корпораціям (Mähren und Schlesien // Ergebnisse der Grundbesitzstatistik in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern nach dem Stande vom 31. December 1896. Bd. 56, Heft 5. Wien: K. u. k. – Hof- und Staatsdruckerei, 1903. – S. XXX–XXXI).

²⁵ Gesetz vom 27. November 1905,... // Landesgesetz- u. Verordnungsblatt für die Markgrafschaft Mähren. Jahrgang 1906. Stück I, Nr. 1. S. 1–9.; Gesetz vom 27. November 1905,... // Landesgesetz- u. Verordnungsblatt für die Markgrafschaft Mähren mit welchem eine neue Wahlordnung erlassen wird. – Jahrgang 1906. – Stück I, Nr. 2. S. 10–41.

²⁶ Див.: *Hloušek V.* Teorie konsociační demokracie a moravská praxe // Politické strany a reprezentace zájmů v soudobých evropských demokraciích, byl prezentován na konferenci Moravské vyrovnání z roku 1905 (Brno, 10.-11. listopadu 2005). – Brno, 2005. – 12 č.

²⁷ Die summarischen Ergebnisse der Volkszählung. Mit 6 Kartogrammen // Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1910 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Bd. 1, Heft 1. Wien: K. u. k. – Hof- und Staatsdruckerei, 1912. – S. 59.

²⁸ Die Bevölkerung nach der Gebürtigkeit, Religion und Umgangssprache in Verbindung mit dem Geschlechte, nach dem Bildungsgrade und Familienstande; die körperlichen Gebrechen; die soziale

Gliederung der Haushaltungen // Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Bd. 1, Heft 2. Wien: K. u. k. Hof- und Staatsdruckerei, 1914. S. 55.

²⁹ Die Bevölkerung nach den Grössen Kategorien der Ortschaften, nach der Gebürtigkeit, nach der Confession und Umgangssprache in Verbindung mit dem Geschlechte, nach dem Bildungsgrade innerhalb der Grössen Kategorien der Ortschaften und dem Familienstande // Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Bd. 63, Heft 2. Wien: K. u. k. – Hof- und Staatsdruckerei, 1903. – S. 56.; Die Bevölkerung nach der Gebürtigkeit, Religion und Umgangssprache... - S. 55.

³⁰ Дані відсутні.

³¹ Die summarischen Ergebnisse der Volkszählung. Mit 6 Kartogrammen // Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1910 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern. Bd. 1, Heft 1. Wien: K. u. k. – Hof- und Staatsdruckerei, 1912. – S. 60.

³² Розбіжність поданих даних становить 0,7%.

³³ Die Ergebnisse der Reichsratswahlen in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern im Jahre 1911 // Österreichische Statistik, Neue Folge. Bd. 7, Heft 1. Wien: K. u. k. – Hof- und Staatsdruckerei, 1912. – S. 11.

³⁴ *Luft R.* Die Grenzen des Regionalismus: Das Beispiel Mähren im 19. und 20. Jahrhundert // Regionale Bewegungen und Regionalismen in europäischen Zwischenräumen seit der Mitte des 19. Jahrhunderts. Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung / Herder-Institut. – Marburg: Herder-Institut-Verlag, 2003. – Bd. 18. – S. 82.